

Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü. Dil Derneği, Ankara, 1994, 128 sayfa.

Kitap, Dil Derneğinin bilimsel kurultaylarından üçüncüsü olan “Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü” konulu toplantıda sunulan bildirileri içermektedir. Dil Derneğinin 1989 yılında Prof. Dr. Akşit Gökürk anısına yapılan birinci bilimsel kurultayı “Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe” başlığını taşıyordu. Aynı yıl bu kurultayın bildirileri yayımlandı. Derneğin “Dilbilim ve Türkçe” konulu” ikinci bilimsel kurultayı ise 1990 yılında yapıldı ve bildirilerini içeren kitap 1991 yılında yayımlandı. Ön hazırlıklarını Prof. Dr. Kâmile İmer, Prof. Dr. Ahmet Kocaman ve Prof. Dr. Mustafa Canpolat’ın yürüttüğü ve Kültür Bakanlığı’nca desteklenen üçüncü bilimsel kurultay, 1993 yılı, 19-20 Kasım günlerinde Ankara’da yapıldı.

Kitap, “İçindekiler”, kurultayın genel yapısını açıklayan “Sunuş” ve bildiriler olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kitapta toplanmış olan bildiriler genel olarak, sözlükçülük, Türkçe ve diğer Türk dilleri, çeviri sorunları, Türk Dil Devrimi, okullarda çağdaş yapıtların okutulması ve anadili öğretimi konularından söz etmektedir.

İlk olarak, Hendrik Boeschoten ve Hansje Braam’ın “Bilgisayar ve Sözlükçülük Yöntemleri” konulu bildirileri yer almaktadır. Boeschoten ve Braam bu bildirilerinde, Hollanda orta okulları ve liselerinde seçmeli ders olarak okutulan Türkçe dersinin öğretimine yardımcı olmak üzere, Türkçe metinlerde geçen sözcüklerin listesinin çıkarılması için bilgisayardan yararlandığını açıklayıp buradan yola çıkarak bütün sözlükbilimsel çalışmalarda bilgisayar kullanımının yararını savunmaktadırlar. Bu arada, bilgisayarın Türkçe karakterleri tanımamasının çok büyük bir sorun olmadığı, bunun aşılabileceği belirtiliyor. Boeschoten ve Braam, bu konuda kendilerinden daha ileride olduğunu belirttikleri Semih Tezcan’ın aynı konudaki çalışmasından da bir örnek veriyorlar.

İkinci sırada, Tayyibe Uç’un “İlk Baskısından Bu yana Türkçe Sözlük” konulu bildirisi bulunuyor. Tayyibe Uç, sözlükçülüğümüz ve sözlük hazırlama yöntemleri ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra, Türk Dil Kurumunun 1983 yılına kadar yayımladığı Türkçe Sözlük’lerden söz etmiş, daha sonra da Türk Dil Kurumunun yapısı değiştikten sonra 1987 yılında yayımlanan Yeni Baskı Türkçe Sözlük’ü eleştirel olarak ele almıştır. Ancak bu eleştiri

yanında, Yeni Baskı Türkçe Sözlük'te yenilik olarak Türkçenin eklerinin yer alması ve sözcük kökenlerinin açıklamalarına yer verilmesini bir katkı olarak değerlendirmektedir. Tayyibe Uç, bildirisinin sonunda, sözlük hazırlamada dilbilim-bilgisayar teknolojisinin gerekliliğine değinmektedir.

Üçüncü olarak Talat Tekin, "Türkçenin Yakın ve Uzak Akraları" başlıklı bildirisinin girişinde, Türkçenin Türk dilleri ailesi içindeki yerinin Türk aydınlarınca iyi bilinmediğini işaret ederek Prof. Dr. Muharrem Ergin'in Türk dillerini tasnifini eleştirip Ergin'in sınıflandırmasının Türk dil ve lehçelerinin sınıflandırılması değil, Türk kavim ve boylarının yaşadıkları coğrafi alanlara göre sıralandığı bir "halklar ve boylar" listesi olduğunu belirtmektedir. Tekin, Ergin'in Türkçenin yakın akrabalarını da tam olarak açıklayamadığını savunurken Türkmenceyi Oğuz grubunun dışında tuttuğunu, oysa Türkmencenin, Oğuz grubu Türk dil ve lehçeleri arasında Ana Oğuzcanın tipik özelliklerini en iyi koruyan (örneğin, uzun ünlüleri koruması), Türkçe ve Azericeyle ilgili birçok sorunu çözmeye yarayan bir "anahtar dil" olduğunu belirtmektedir. Talat Tekin bu girişten sonra, Türkçenin en yakın akrabalarının Azeri Türkçesi, Gagavuzca ve Türkmence olduğunu belirtmiş ve Türkçe ile bu diller arasındaki anlaşılabilirlik oranlarını vermiştir. Tekin, Türkçeye en yakın olan Azeri Türkçesinin bile bizim için bazan anlaşılmasız olabileceğini örneklerle göstermiştir.

Tekin son olarak, Türk dilleri ailesinin Oğuz grubu dışındaki başlıca grupları ve bu gruplara giren pek çok dil ve diyalekti ele almış, sonra da diğer Türk dilleri ile Türkçe arasında yaptığı anlaşılabilirlik deneylerinden örnekler vermiştir. Bu örnekler sırasıyla, Kazakça-Türkçe deneyi, Kırgızca-Türkçe deneyi, Nogayca-Türkçe deneyi, Kumukça Türkçe deneyi, Karaçayca-Balkarca ve Türkçe deneyi, Karayimce-Türkçe deneyi, Kırım Tatarcası-Türkçe deneyi, Tatarca-Türkçe deneyi, Başkurtça-Türkçe deneyi, Özbekçe-Türkçe deneyi, Uygurca-Türkçe deneyi testlerinden oluşmaktadır. Talat Tekin, Türkçeye anlaşılabilirlik oranının hemen hemen sıfır olduğunu tespit ettiği dilleri de belirterek bu dillerle Türkçe arasında yapılan deneyleri de vermiştir. Bunlar: Altayca-Türkçe deneyi, Hakasça-Türkçe deneyi, Tuvaca-Türkçe deneyi, Yakutça-Türkçe deneyi, Çuvaşça-Türkçe deneyi, Halaçça-Türkçe deneyi biçiminde sıralanmıştır.

Zuhal K. Ölmez - Mehmet Ölmez, dördüncü sırada yer alan "Türkçenin Diğer Türk Dil ve Lehçeleriyle Olan İlişkilerine Kısa Bir Göz Atış" başlıklı bildirilerinin girişine, önce Türk dil ve lehçelerinin adlandırılması konusunu sorgulayarak ve kendilerinin burada Türkiye Türkçesi terimi yerine Türkçe terimini tercih ettiklerini belirterek başladıktan sonra, daha Orhon Yazıtları döneminde, Türk dilinde küçük ayrılıklar olduğunu belirtiyorlar. Bu konuyu

ilk kez ortaya atan büyük dilci ve sözlükçümüz Kaşgarlı Mahmud'un, eserinde gösterdiği farklılıklardan söz ederek özellikle 13-14. yüzyıldan itibaren birden fazla yazı dili olduğunu açıklıyorlar. Daha sonra, 20. yüzyılda ağırlıklı olarak yazı dili olan dil ve lehçeler arasındaki ses, yapı, sözcüklüğü, anlam, sözdizimi ilişkilerine ve alfabe konusuna değinen bir inceleme yer almaktadır. İnceleme, şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Sesbilgisi: Bu bölümde, ünlülerin ve ünsüzlerin Türk dil ve lehçelerindeki görünüşleri ve konumları ele alınmıştır; 2. Yapıbilgisi: Eklerin Türk dillerindeki biçimleri, farklılıklar, benzerlikler ele alınmıştır; 3. Sözcüklüğü ve Anlambilimi: Bu bölümde, Türk dillerinin sınıflandırılmasında seslik ölçülerin kullanılması gerekirken sözcüklüğü konusunda coğrafi ögenin ön plana çıktığı, bu konuda belirleyici ögenin, bağlı bulunulan kültür çevresi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Türk dil ve lehçelerinde, çeşitli ses farklılıklarıyla ortak olan sözcüklerden örnekler verilmiştir; 4. Tarih, Coğrafya ve Alfabe: Günümüzde Türk halklarının ağırlıklı olarak kullandıkları alfabelerden ve yazım özelliklerinden söz edilmektedir.

Zuhal K. Ölmez - Mehmet Ölmez bildirilerinin son bölümünde, Türk dil ve lehçelerine ait karşılaştırmalı kısa bir metne yer vermişler.

Beşinci sırada, Ahmet Kocaman'ın "Türkçe Çevirilerde Dil Kullanımı Üzerine" başlıklı bildirisi yer alıyor. Çevirinin toplumların kültür yaşamındaki önemine değinen Kocaman, çeviri ile iç içe olduğumuzu belirtiyor. Kocaman, çeviri-dil ilişkisini de ele alarak çevirinin temel bileşeninin dil olduğunu, çevirilerde dil kullanımının birincil önemde olduğunu, dolayısıyla da bunun metnin okunurluk düzeyini etkilediğini söylüyor. Çevirinin doğruluğunun ve okunurluğunun, bağlaşıklık öğelerinin doğru kullanımı ile sağlanabileceğini belirtiyor. Ahmet Kocaman devamlı dilimizin belirli dönemlerinde Türkçeye yapılan çevirilerdeki Türkçe kullanımına ilişkin gözlemlerini aktarıyor. Kocaman, bildirisinin "Sonuç" bölümünde, dilin düzeyinin çeviri diline de yansıdığını, dolayısıyla Türkçe çeviri dilinin de Türkçenin gelişimine koşut olarak gelişimini sürdürdüğünü belirterek, çeviri dili olarak Türkçenin günümüzdeki durumunun kısa bir değerlendirilmesini yapmıştır.

Daha sonraki bildiri, "TV-Film Çevirileri Dil Değişiminde Kaçınıcı Kuvvet" başlığıyla Işın Bengi'ye ait. Bengi, TV-film çevirilerindeki Türkçenin dilimizi bozduğunu ve Türkçenin gerek yabancı dillerin etkisiyle, gerek özensiz kullanımlar nedeniyle değişmekte olduğunu, daha önceki panel veya seminerlerdeki konuşmacıların görüşlerini de aktararak dile getiriyor. Böyle bir bozulma karşısında kullanılacak yöntemin belirlenmesinin de bir sorun olduğunu savunuyor. Bengi daha sonra, Türkçenin içinde bulunduğu duru-

mu ele alıp sorunu saptamak ve durumun düzeltilmesi için önerilerde bulunmak amacıyla, ülkemiz televizyonlarında çeviri filmlerin yerini belirleyebilmek için televizyon kanalları ile ilgili bilgiler vererek bildirisini bitirmiştir.

Yedinci olarak Doğan Aksan “Türk Dil Devriminin Kendine Özgü Yönleri” konulu bildirisinde, Türk Dil Devrimini diğer ülkelerin dili arılaştırma, özleştirme, zenginleştirme çabaları ve dil devrimleriyle karşılaştırarak benzer yönleriyle kendine özgü yönlerini maddeler halinde açıklamıştır.

Aksan, Türk Dil Devriminde ve diğer ülkelerin aynı amaçlı çalışmalarında, yabancı sözcüklerin yerine kullanılmak üzere türetmelerden yararlandığını, halk ağzlarından unutulmuş sözcüklerden seçmeler yapıldığını, bunların tutunmasına çalışıldığını ve her ülkede, özleştirme, arılaştırma çabalarının olumsuz eleştirilerle de karşılaştığını örneklerle sergilemiştir. Diğer taraftan, Türk Dil Devriminin kendine özgü yönleri olarak da halka, bu dili konuşan tüm kesimlere yöneldiğini, çok kısa zamanda planlanıp yürürlüğe konduğunu, zorlama olmaksızın benimsendiğini örneklerle açıklamıştır. Aksan, önemli bir saptama olarak, kişi adlarında gözlemlenebilen Türkçeleşmeye, bu alanda yapılan araştırmalardan da örnekler vererek dikkat çekmiştir.

Doğan Aksan’dan sonra yer alan Bengisu Rona’nın bildirisi, “Dil Devriminin Değerlendirilmesi” başlığını taşıyor. Rona, Türk Dil Devrimiyle Türk Dil Kurumunun çalışmalarını özdeşleştiriyor ve bu nedenle, Türk Dil Devriminden söz ederken Türk Dil Kurumunun tutumu ve etkisinin de söz konusu edilmesi gerektiğini savunarak bildirisine başlıyor. Daha sonra, Türk Dil Kurumunun kuruluş amacı ve Atatürk’ün Türk Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumuna verdiği önemden yola çıkarak Türk Dil Kurumunun kısa bir tarihçesiyle birlikte, Türkiyedeki siyasal yaşama koşut olarak Türk dilinin geçirdiği evreleri verdikten sonra, Türk Dil Kurumunun bugünkü tutumunu eleştirmiş ve dilimizin günümüzdeki sorunlarını gözler önüne sermiştir. Konuşma, Rona’nın kendi sözleriyle *karamsar*, *bizce gerçekçi* bir bildiri niteliğini taşıyor.

Dokuzuncu sırada, Kamile İmer’in “Toplumbilim Kavramları Işığında Türk Dil Devriminin Değerlendirilmesi” konulu bildirisi yer alıyor. Kamile İmer’in bildirisi, ‘dil devrimi’nin açıklandığı ve bildirinin sunuşunun yapıldığı “1. Tanım”, dil devrimi sürecinde Arap abecesinin bırakılıp Latin abecesinin kullanılmasının Türkçe için ne gibi yararları olduğunun anlatıldığı “2.1. Yazılaştırma” ve derleme-tarama çalışmalarıyla desteklenen ‘ölçünleştirme’ yani ‘yerlileştirme’ sırasında İstanbul ağzına dayanan Türkçenin işlenip özleştigiğini ve bu biçimiyle resmi dil durumuna geldiğini belirten “2.2. Ölçünleştirme” ve sözcüğünün düzenlenmesi, genişletilmesi

gibi yollarla, Ferguson'un tanımıyla "bir iletişim aracı olarak öteki gelişmiş dillerle eşit duruma gelme/getirme süreci" biçiminde açıklanan "2.3. Çağcılıştırma" alt bölümlerinden oluşan "2. İlk 50 Yılda Türk Devriminin Değerlendirilmesi" ve yine, 1980 sonrasında dilimize giren Batı kaynaklı sözcüklerdeki, Türk abecesinde olmayan yazıbirimlerin bulunması - İmer, ivedi olarak çözülmesi gereken bu konuyu ele alırken İngilizceden geçen ödünçlemelerin yazımlarının gün geçtikçe yerleşmesinde, yazım kılavuzlarının günün gerisinde kaldıklarını çok haklı olarak vurguluyor - gibi yazım sorunları ve bu konuda yaşanan belirsizliğin ele alındığı "3.1. Yazılaştırma", 1980 sonrasında ölçünlü Türkçenin, bir taraftan yoğun iç göç nedeniyle yaşanan değişmelere koşut olarak Anadolu ağızlarından, diğer taraftan sayısı hızla artan kitle iletişim araçlarından ve özel dillerden, grup dillerinden etkilenerek "yozlaştığı", "bozulduğu" konusunu ele alan "3.2. Ölçünleştirme" ve "3.3. Çağcılıştırma" alt bölümlerinden oluşan "3. 1980 Sonrasında Durum" ve "4. Sonuç" bölümleriyle Türk dil devrimini, günümüzdeki sorunları da ele alarak çeşitli açılardan incelemiştir.

"Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü" başlıklı bildirisinde Mehmet Ölmez, Türk dil ve lehçelerinin değişik dönemlerdeki tipik temsilcileri olan sözlükler hakkında bilgi vermiştir. Ölmez, ilk olarak Kaşgarlı Mahmud, sözlüğü ve sözlüğü üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili bilgi vermiştir. Daha sonra, Memluk-Kıpçak sözlüklerinden ve Osmanlıcayla aynı dönemde diyebileceğimiz Çağatayca için Çağatayca-Farsça sözlük Senglağ'tan söz etmiştir. Devamla Batıda hazırlanan, Osmanlıca, Farsça ve Arapçayı da içine alan, Meninski ve Zenker'in sözlüklerinden sözeden Ölmez, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılan Kamus-ı Türki'nin, Lugat-i Naci'nin ve Redhouse'un Türkçenin önemli sözlüklerinden olduğunu belirtmiştir.

Mehmet Ölmez, bildirisinin bundan sonraki bölümlerinde, yukarıda adı geçen dönemlerde diğer Türk dillerinin genel durumunu vererek bu dillerin sözlükleri, çağdaş Türk dillerinin sözlükleri ve Eski Türkçenin sözlükleri hakkında geniş bir bilgi verdikten sonra, Türkçenin ve Türk sözlükçülüğünün görevlerini ve dileklerini sıralayarak bildirisini noktalamıştır.

Onbirinci sırada, "Okullarımızda Çağdaş Yazarların Yapıtlarını Okutma Sorunu" başlıklı bildiriyle Beşir Göğüş, günümüzün yine önemli bir sorunu olan, eğitim kurumlarımızın programlarında çağdaş yazarların yer almaması konusunu eleştiriyor. Göğüş, okullarımızdaki edebiyat dersi programlarının İslamlığın kabulünden öncesinden başlatıldığını ve bu programda çağdaş denebilecek yazarlara ancak % 30 oranında yer verildiğini belirterek gençlerin anlamadıkları, eskimiş yapıtları okuyacaklarını, oysa

bunları öğrenmek ve anlamının bugün birer uzmanlık konusu olduğunu vurguluyor. Beşir Göğüş, yetiştirdiğimiz gençlerin bu çağın dilini öğrenmeleri, sorunlarını kavramaları, çağın gereklerini benimsemeleri için eskinin dine dayanan edebi eserleri yerine laik, konularında sınırsız bir çeşitlilik olan çağdaş eserlerin okutulması gerektiğini savunmaktadır.

Göğüş, Türk dil devriminin de, dili çağdaş olan günümüzün yapıtlarından gençlerimizi uzak tutmayarak tamamlanabileceğini söyleyerek, özleştirilmiş, kendi kök ve ekleriyle zenginleştirilmiş bu dili benimsemeyen günümüz siyasal yönetimlerini de bu çerçevede eleştirmektedir.

Göğüş, bildirisinin son bölümünde, edebiyat eğitimi çağdaş yazın ürünlerine çekme sorununun tarihimizde de yaşandığını hatırlattıktan sonra, gençliğimize çağdaş yapıtların okutulmasının yararlarını açıklayıp, dilimizin ve edebiyatımızın öğretilmesi konusunda eskiyi değil yeniye yeğlememiz gerektiğini söylüyor.

Onikinci bildirisinin sahibi olan A. Sumru Özsoy, “Türkçenin Yantümce Yapısı” konulu bildirisinde, “I. Giriş”, “II. Türkçenin Yantümce Yapısı” ve “III. Uyum ve Zaman” bölümleriyle, Türkçedeki yantümce türlerini Yönetim ve Bağlama Kuramı ile incelemektedir.

Kitapta yer alan son bildiri Ayhan Sezer’e ait. Sezer, “Anadili Öğretiminde Dilbilgisinin Yeri” başlığını taşıyan ve “Anadili öğretiminde dilbilgisinin yeri nedir? Ne olmalıdır?” konularında görüşlerini belirttiği bildirisinde, okullarda anadili öğretiminde dilbilgisi öğretilmemesinin olumsuz sonuçlarını Amerikalı bir dilbilimcinin konuşmasından yola çıkarak örnekleyip anadili öğretiminde dilbilgisinin gerekliliğini işaret ediyor. Daha sonra, anadili öğretiminde dönüşümsel dilbilgisi ve yapısalcı yaklaşım ile ilgili bilgi verdikten sonra, son zamanlarda televizyon ve gazetelerde, Türkçe sözdizimi açısından yanlış olan “devlet eski bakanı A.” gibi kullanımlara da değinerek bu bilgisizliğin, ancak okullarımızda dilbilgisi öğretilmemesi gayretleri sonucunda ortaya çıkabileceğini söylüyor. Sezer, okullarda kullanılan dilbilgisi kitaplarını örneklerle eleştirerek bu kitaplardaki sınıflandırmaların çok kötü olduğunu, bunun da öğrencilerin dilbilgisi öğrenmesini zorlaştırdığını savunarak “anadili öğretiminde yanlış olan dilbilgisi öğretimi değil, dilbilgisinin öğretim şeklidir” diyor. Ayhan Sezer, son olarak okullarımızdaki dilbilgisi derslerini eleştirdikten sonra, bir dilbilgisi modeli ile bildirisini bitiriyor.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bildiriler, Türkçenin bugünkü görünümünü çeşitli açılardan ele alan doyurucu bilgiler vermekte, öneriler getirmektedir. Bu bildirilerin bir kitapta toplanıp yayımlanmış olması, Türk dili üzerine çalışanlar için iyi bir kaynak oluşturmaktadır.

Binnur Erdağı